

Een Vlaamse “Revolutie van rechts”

BRUNO DE WEVER

Het boek over de intellectuelen in Vlaanderen en de *Revolutie van rechts* tussen de twee wereldoorlogen van de jonge Leuvense historicus Olivier Boehme (°1974) deed al wat stof opwaaien.¹ De immer pinnige André Mommen riep in het *Vlaams Marxistisch Tijdschrift* zelfs op tot een Vlaamse *Historikerstreit* omdat Boehme het fascistische gedachtegoed van voor en tijdens de oorlog zou rehabiliteren.² Ondergetekende werd nominatim naar het front geroepen.

Om maar meteen het wapen aan de haak te hangen: ik onderken in Boehmes boek werkelijk niet wat Mommen er in ziet. Al zal ik zo meteen op vele punten van mening verschillen met de auteur, toch denk ik dat het Boehme niet te doen is om de rehabilitatie van het fascisme. Al kan een oppervlakkige lezing wel tot die conclusie leiden. De auteur wijst de notie fascisme als containerbegrip af om een aantal uiterst rechtse bewegingen in Vlaanderen en elders in Europa in de vermelde *Epoche* te typeren. Hij meent dat de notie *Revolutie van rechts* als gemeenschappelijke noemer adequater is. Dat is niet alleen een kwestie van epistemologie maar ook van methode. Boehme kiest resoluut voor de hermeneutiek. Dat wil zeggen dat hij de teksten van diegenen die hij onder de noemer *Revolutie van rechts* plaatst, op hun eigen merites wil beoordelen. Hij heeft aandacht voor de diverse stromingen, voor de wijze waarop aanhangers zichzelf definiëren en positioneren. Feit is dat slechts een heel beperkte groep zichzelf als fascistisch betitelde. Sommigen namen zelfs uitdrukkelijk afstand van het fascisme, waarmee ze dan meestal de historische fascistische beweging en het regime van Benito Mussolini bedoelden.

Boehmes uitgangspunten vertonen gelijkenis met die van de Duitse historicus en publicist Armin Mohler die in 1949 promoveerde met een studie over *Die Konservative Revolution* in Duitsland.³ De auteur zegt er schatplichtig aan te zijn

1. O. BOEHME, *Revolutie van rechts en intellectuelen in Vlaanderen tijdens het Interbellum. Ideeën-historische bijdragen*, Leuven-Leusden, ACCO, 1999, 278 pp., reg., € 30,99 [1.250 Bf], ISBN 90-334-4384-8.

2. A. MOMMEN, Olivier Boehme op naar een Vlaamse ‘Historikerstreit’, in: *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, jg. 34, 2000, nr. 4, pp. 97-103. Zie ook de repliek: O. BOEHME, De geschiedenis is wijdsder dan sommigen kunnen bevroeden, in: *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, jg. 35, 2001, nr. 1, pp. 87-90.

3. A. MOHLER, *Die Konservative Revolution in Deutschland 1918-1932: ein Handbuch*, Darmstadt, 1972. Het is de tweede aangevulde uitgave die inmiddels herhaaldelijk werd heruitgegeven.

(p. 10). Maar tegelijk neemt hij afstand van Mohler en zijn aanhangers waar het die te doen is om de deculpabilisering van het gedachtegoed van het radicale conservatisme (p. 14). Mohlers basisidee is dat de conservatieve revolutie en het nationaal-socialisme twee aparte van elkaar onderscheiden politiek-ideologische stromingen waren die ten onrechte als één ontwikkeling werden beschouwd. Boehme beschouwt het nationaal-socialisme evenwel, zoals ook het Italiaanse fascisme, als één stroming binnen het gedachtegoed van de conservatieve revolutie naast conservatieven, ultramontanen, jong-conservatieven, nationaal-revolutionairen, nationaal-bolsjewisten en nog anderen. Hij gaat er met andere woorden van uit dat er een sterk ideologisch verband bestaat tussen Mohlers radicaal-conservatieven en het nazisme. Boehme brengt ze samen onder de noemer *Revolutie van rechts* en stelt dus in feite een nieuw containerbegrip voor. Wat er binnen het begrip valt, is natuurlijk de hamvraag. Boehme moet op zoek naar een ‘ideologisch minimum’, een ideologische kern. Dat blijkt niet gemakkelijk te zijn. Niet alleen stoot de onderzoeker op tegenstrijdige doelstellingen en ongerijmdheden, zijn rechts revolutionairen muntten bovendien uit in wolligheid. Anti-intellectualisme en antirationaliteit behoorden dan ook tot hun kernideologie die elk systematisch en ordenend denken van de hand wees. Maar dat mag geen reden zijn, zo besluit Boehme, om geen poging te ondernemen hun gedachtegoed aan een klare analyse te onderwerpen (p. 60). Boehme zegt het niet met zoveel woorden, maar hij gaat er dus vanuit dat wetenschappelijke geschiedschrijving het nominalisme achter zich moet laten om te veralgemenen, te conceptualiseren en te zoeken naar verbanden en structuren die door de historische actoren vaak niet werden gezien. Hoezeer en hoe vaak Boehme ook zegt dat hij respect wil opbrengen voor de zelfperceptie van de actoren en hoe hij zich ook inspant om iedere meander in hun denken bloot te leggen, toch ontsnapt hij inderdaad niet aan een zekere mate van conceptualisering en typologisering. Zelf zegt hij een middenweg te willen volgen tussen wat hij de conceptueel-kritische en de *verstehende* methode noemt (p. 13).

Een ander uitgangspunt is de vooronderstelling dat ideeën en ideologieën autonoom zijn en dat ze over het vermogen beschikken om een dynamiek op gang te brengen. Als men het succes of gebrek aan succes van ideologieën wil verklaren lijkt het mij niet voldoende om alleen maar de ideeën zelf te onderzoeken. Het is aangewezen uiteenlopende bronnen en methoden te gebruiken om te komen tot een geïntegreerde benadering. Zelfs binnen een zuivere ideeëngeschiedenis is een variatie aan teksten geboden. Als men de invloed van ideeën wil meten, dan is het aangewezen andere soorten teksten in het onderzoek te betrekken. Populariserende teksten bijvoorbeeld in de vorm van persartikels, brochures, toespraken enz. die zich richten op een ruimer publiek. De vraag is dan hoe de onderscheiden stromingen van de *Revolutie van rechts* daarin aan bod komen en of ze nog wel te onderscheiden zijn. Boehme doet geen poging om dat te onderzoeken.

Dit brengt mij bij de selectie die Boehme doorvoert. Hij beperkt zich tot boeken en andere gepubliceerde teksten van academici of *would-be* academici die men tot de generatie van de Eerste Wereldoorlog kan rekenen. Allen zijn geboren na 1880 en maakten de oorlog bewust mee. Zij ervoeren de massaslachting als het einde van een tijdperk en de oorlogservaring zette hun geesten in beweging. Boehmes afbakening kan verdedigd worden, maar een goed geëxpliciteerde verantwoording voor de selectie van intellectuelen ontbreekt. Verwonderlijk is bijvoorbeeld dat Cyriel Verschaeve niet behandeld wordt. De West-Vlaamse kapelaan werd weliswaar geboren in 1874 en valt dus buiten de chronologische afbakening. Maar die afbakening wordt door Boehme zelf gerelativeerd doordat hij ook enkele intellectuelen behandelt die de oorlog slechts als jong kind hebben beleefd. Verschaeve verwierf eredoctoraten in 1936 in Hamburg en in 1937 in Leuven en had een academische status die verder reikte dan vele van de door Boehme behandelde intellectuelen.

De vraag naar de representativiteit wijst de auteur af met het argument dat zijn onderzoek niet de breedte maar de diepte zoekt (p. 11) en dat een onderzoek naar ideeën altijd over een elitaire voorhoede gaat (p. 247). Tegelijk gaat hij ervan uit dat de geselecteerde intellectuelen representatief zijn voor de revolutionair rechtse gedachtestromen in de academische wereld in Vlaanderen. Die overtuiging wordt evenwel nergens bewezen. Er is alvast één tegenindicatie. Het boek heeft vrijwel uitsluitend aandacht voor de ideologische affiniteiten met Duitse intellectuelen van de *Revolutie van rechts*. En hoewel de auteur beweert dat dit niet zo is (p. 10) ontbreekt de verwijzing naar Franse intellectuelen nagenoeg totaal. Dat is in de Vlaamse context problematisch. De meeste besproken intellectuelen kunnen beschouwd worden als Vlaamsgezind en die haalden dus blijkbaar hun mosterd in heel sterke mate in het Oosten. Maar hoe zit het met de anti-Vlaamsgezinde rechtse intellectuelen in Vlaanderen? Een dialoog met het werk van Eric Defoort over de invloed van Charles Maurras in België wordt maar heel even aangegaan (p. 255). In ruimere zin komt het Franse debat over uiterst rechts voor en tijdens het interbellum nauwelijks aan bod. Zeev Sternhell die al in de jaren zeventig de knuppel in het Franse hoenderhok wierp, komt niet voor in de bibliografie.⁴ Dat is vreemd aangezien Boehmes *maître à penser* Mohler in de recentste uitgaven van zijn werk uitgebreid aandacht heeft voor het werk van de Israëliische historicus die hij een van de belangrijkste auteurs over het onderwerp noemt. Bovendien heeft Sternhell het over dezelfde ideologische groepen, alleen

4. Z. STERNHELL, *Maurice Barrès et le nationalisme français*, Paris, 1972. Nieuwe en uitgebreide uitgave, Paris, 2000; Z. STERNHELL, *La Droite révolutionnaire, 1885-1914. Les origines françaises du fascisme*, Paris, 1978. Nieuwe en uitgebreide uitgave Paris, 2000; Z. STERNHELL, *Ni droite ni gauche. L'idéologie fasciste en France*, Paris, 1983. Nieuwe en uitgebreide uitgave, Paris, 2000.

noemt hij ze fascist en omdat in het Frans nu eenmaal het begrip *conservateur* een andere betekenis heeft, aldus Mohler.

Dat brengt ons weer bij de terminologische kwestie en het betwiste *F-word*. Boehme stelt dat de moeilijkheid van de toepassingswaarde van het begrip fascisme gebleken is uit mijn werk over het VNV.⁵ Hij beroept zich op een kritiek van Luc Pauwels verschenen in het nieuw-rechtse tijdschrift *Tekos*.⁶ In dat artikel beweert Pauwels dat mijn aanwending van de fascistetypologie van Stanley Payne onterecht is omdat Payne een buitenbeentje zou zijn in het fascistie-onderzoek en zich dus op weinig wetenschappelijke consensus zou kunnen beroemen. Bovendien zou ik de typologie onjuist hanteren en bewust verduisteren dat Payne zelf tot de conclusie kwam dat het VNV pas in een later stadium fascistisch genoemd kan worden. Jammer dat Boehme zich niet de moeite getroost om een persoonlijk oordeel te vellen. Hij volstaat met de opmerking dat hij de complexe problemen die ermee gemoeid zijn onmogelijk kan oplossen en hij besluit dat de *“historiciteit”* en *“uniciteit”* van elke strekking moet worden gerespecteerd (p. 52). Pauwels huldigt dit nominalisme om een ideologische witwasoperatie uit te voeren. De ideologische verwantschap van het VNV met het fascisme is onjuist en speelt dus geen rol in de collaboratie van de partij tijdens de Tweede Wereldoorlog die door Pauwels uitsluitend verklaard wordt door opportunisme, antibelgicisme en het precedent van het activisme tijdens de Eerste Wereldoorlog.

Deze redenering vindt men bij Boehme niet terug. Hij gaat, zoals gezegd, immers uit van een sterke verwantschap tussen het fascisme, het nationaal-socialisme en andere stromingen binnen de *Revolutie van rechts* en hij noemt de Vlaamse beweging en het Vlaams-nationalisme een van de lagen van de ideologische bodem waarop deze gedachtestroming kon bloeien, naast het conservatieve katholicisme en het antimodernisme tout court in Vlaanderen (p. 250). Bij het Vlaams-nationalisme was er bovendien bijna per definitie sprake van een *“völkische”* invloed (p. 251). Het Vlaamse volk werd geconcipeerd als een transcendent verschijnsel met eigen onveranderlijke karaktertrekken en de Vlaams-nationalisten beschouwden zich als de nieuwe aristocratie die als taak had dit Volk (met hoofdletter) te leiden in een bevrijdingstrijd tegen de decadente democratie van de losgeslagen individuele bourgeois enerzijds en het antinationale collectivisme van de arbeidersbeweging anderzijds. Zo werd het Volk in de plaats gesteld van de soevereine natie en Vrijheid (ook met hoofdletter) in de plaats van democratie. Boehme besluit dat dit een succesvolle operatie was die grote groepen schaarde

5. B. DE WEVER, *Greep naar de macht. Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde. Het VNV, 1933-1945*, Tiel-Gent, 1995.

6. P.J. VERSTRAETE, Het VNV. Beschouwingen bij een boek van Bruno De Wever, in: *Tekos*, jg. 15, 1995, nr. 76, pp. 44-64.

achter een ondemocratisch gedachtegoed (p. 33). Dit komt dichtbij mijn conclusie dat het fascisme (in generische zin) zich in Vlaanderen kon versluieren door zich te enten op het Vlaams-nationalisme.⁷ De etikettendiscussie lijkt me bijkomstig. Essentieel is de analyse van het gedachtegoed. Boehmes conclusie is dat de *Revolutie van rechts* een bewust opkomen was tegen alles wat als erfenis van de Verlichting kon worden gekenmerkt zoals materialisme, rationalisme, intellectua-lisme, relativisme, individualisme, utopisme, wetenschap en techniek. Daar wer-den waarden tegenover gesteld als religiositeit, antirationalisme, dadendrang, idealisme en fatalisme (p. 253). Het waren waarden die in belangrijke mate teruggrepen naar de katholieke traditie van antimoderniteit. Ik ben het er volledig mee eens en ik heb zelf vastgesteld dat er een keten van verwantschappen bestond tussen het VNV en rechtse Vlaamsgezinde katholieken. Maar tegelijk tekende zich ook een scheiding der geesten af. Dat bleek duidelijk tijdens de onderhandelingen om te komen tot een Concentratie van het VNV en de Katholieke Vlaamse Volks-partij in 1936 en de jaren daarna. De onverenigbaarheid hield verband met het al of niet aanvaarden van democratische beginselen, zoals overleg en compromis als procedure of de vrijheid van vereniging als principe. In het geding was vooral de positie van de Christelijke arbeidersbeweging.

Vanuit de christen-democratie kwamen sterke impulsen tegen het gedachte-goed van de *Revolutie van rechts*. Boehme snijdt die problematiek aan in het tweede hoofdstuk van zijn boek (pp. 63-100) waarin hij inzoomt op het gedachtegoed van katholieke intellectuelen (o.m. Paul Maurice Orban, Emile Van Dievoet, Maria De Langhe, Albert Müller, Fernand Van Goethem, Maurits Langohr, Florent Peeters, Herman Kuypers en Emile Lousse), en katholieke instellingen en tijdschriften (o.m. de School voor Politieke en Sociale Wetenschappen, *Universitas* en *Nieuw Vlaanderen*). Hij komt tot de conclusie dat katholieke intellectuelen in de verleiding kwamen van het rechts revolutionarisme maar dat er ook heel wat reser-ves bestonden. Tot die conclusie kwam Griet Van Haver al in 1983 in haar boek over het katholieke Vlaanderen tussen democratie en fascisme.⁸ Waar Van Haver een panoramisch beeld gaf van de politieke verhoudingen, graaft Boehme meer in de diepte. Zijn analyse van het katholieke gedachtegoed is subtieler dan dit bij Van Haver het geval is.

Dat de *Revolutie van rechts le vent en poupe* had, had mijns inziens toch in de eerste plaats te maken met het succes van het fascisme in Italië en vooral van het nationaal-socialisme in Duitsland. In die context lijkt mij de belangrijkste ver-klaring te liggen waarom de *Revolutie van rechts* het debat beheerste door, zoals

7. B. DE WEVER, *Greep [...]*, p. 624.

8. G. VAN HAVER, *Onmacht der verdeelden. Katholieken in Vlaanderen tussen democratie en fascisme, 1929-1940*, Berchem, 1983.

Boehme het stelt, de woordenschat en de denkkaders aan te reiken (p. 253). Het overgrote deel van de teksten waaraan hij refereert, werden geschreven na 1932 toen de nazi's aan de macht kwamen in Duitsland.

In de hoofdstukken 3 tot 6 behandelt Boehme intellectuelen die elk op hun manier de *Revolutie van rechts* hebben uitgedragen in Vlaanderen. Hoofdstuk 3 (pp. 101-118) gaat over Herman J. De Vleeschauwer als "*vertolker van het levensfilosofisch protest*". De Gentse filosoof en Kant-specialist bekende zich tot een antirationalistische filosofie van het gevoel. In 1940 aanvaardde hij het ambt van directeur-generaal voor het hoger onderwijs en collaboreerde hij met de Duitse bezetter. Boehme vraagt zich af of de man die in 1930 in *Jong Dietschland* nog aandacht had gevraagd voor het door het christendom geïgnoreerde jodendom, het Hitleriaans nazisme wel doorhad. Dat een briljant intellectueel als de Vleeschauwer de natuur van het nationaal-socialisme niet zou begrepen hebben, roept vragen op. Om te verklaren waarom hij geen graten zag om bijvoorbeeld te helpen bij het *judenrein* maken van het hoger onderwijs, moet men misschien verder kijken dan de teksten die hij produceerde.

Hoofdstuk 4 handelt over het jong conservatisme van Victor Leemans (pp. 119-165).⁹ Aan de stichter en eerste hoofdredacteur van *Jong Dietschland* worden de meeste pagina's gewijd. "*Als geen ander in Vlaanderen*", schrijft Boehme, "*wist hij een grondige kennis op te bouwen van de nieuwe, vooral Duitse en Oostenrijkse rechtse auteurs en hun denkbeelden met al hun onderlinge verschillen en eigen klemtonen*" (p. 119). Leemans werd vooral beïnvloed door de ideeën van de Duitse socioloog Hans Freyer die in zijn boek *Revolution von Rechts* (1931) de bestaande orde vals verklaarde doordat alles werd gereduceerd tot materialisme en economie. Het Volk was het enige revolutionaire element van waaruit een nieuwe orde kon worden opgebouwd. Van de Duitse jurist Carl Schmitt nam hij het idee van de 'kwalitatief totale staat' over die in de plaats moest komen van de massademocratie. Het Volk acclameerde de soevereine dictator die orde op zaken moest stellen door alle afwijkende elementen uit het homogene volk te verwijderen. Leemans stelde tevreden vast dat Schmitts denkbeelden een legitieme dictatuur mogelijk maakten. Over hoe het *gesundes Volksempfinden* dan wel de formele democratie met het *one man one vote*-systeem moest vervangen bleven Schmitt en Leemans stom, zoals zij zich ook geen vragen stelden over de concrete existentie van het Volk. Een vraag naar explicitering zou hen in verlegenheid hebben gebracht, besluit Boehme (p.131). Zijn analyse dat het Volk een bruikbaar concept was om de massa te binden aan een elite die soeverein besliste waar de werkelijke belangen en waarden van dit volk gelegen waren (p. 143), kan ik helemaal bijtreden.

9. Zie ook O. BOEHME, Tussen de fronten. Het jong-conservatisme van Victor Leemans, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 58, 1999, nr. 3, pp. 131-154.

Meteen ziet men het essentiële verschil met de christelijke arbeidersbeweging die wel vertrok van een organische opvatting van de maatschappij, maar die toch in de eerste plaats ijverde voor inspraak van haar leden via de maatschappelijke structuren. Het parlementair systeem op basis van het Algemeen Enkelvoudig Stemrecht was er het politieke sluitstuk van. Geen wonder dat het ACW ten tijde van de Concentratie-onderhandelingen een campagne begon tegen het totalitarisme van Arbeidsorde, de sociale organisatie van het VNV waarvan Leemans in november 1936 de leider was geworden.¹⁰ Deze functie was voor Leemans een springplank naar een benoeming als secretaris-generaal van Economische Zaken in het begin van de bezetting. Hij dankte de benoeming aan het feit dat de bezetter hem als een nuttig instrument beschouwde. Niet ten onrechte, want Leemans stond dicht bij het nationaal-socialisme. Hoe dicht? Boehme geeft er geen duidelijk antwoord op en wellicht is dat binnen de hermeneutische benadering ook niet mogelijk aangezien Leemans er in zijn geschriften ook niet uitkwam. Leemans schreef bovendien in een gebrekkige stijl en geraakte geregeld verstrikt in zijn eigen contradicties.

Heeft Leemans grote invloed uitgeoefend op zijn tijdgenoten? Volgens Boehme niet want zijn boeken werden nauwelijks gelezen en nog minder begrepen (p. 164). Uit het onderzoek van Louis Vos over het Algemeen Katholiek Vlaams Studentenverbond blijkt nochtans dat Leemans in dat milieu alvast wel gelezen en besproken werd.¹¹

Bestaat er over de invloed van Leemans enige twijfel, het gezag van Hendrik De Man wordt niet betwist. Aan hem wordt het vijfde hoofdstuk gewijd (pp. 168-194) onder de titel *Rechtse Revolutie van links?* Over de verhouding van de socialistische voorman publiceerde Boehme al eerder in dit tijdschrift.¹² De hamvraag is waarom De Man in 1940 bereid was het nationaal-socialisme te aanvaarden als een Duitse vorm van socialisme. Tot 1937 vertoonden zijn opvattingen geen affiniteiten met de *Revolutie van rechts*, maar dat veranderde toen De Man zijn concept van het nationale socialisme ontwikkelde, aldus Boehme (p. 187). De Man zocht een opening naar de middenklassen en vond in het christelijke personalisme een antwoord op de crisis van de massademocratie en een derde weg tussen liberaal individualisme en het bolsjewistisch collectivisme. De persoon verbonden met een gemeenschap moest in de plaats treden van de vervreemde massamens. Voorts achtte hij een sterke regering noodzakelijk en meende hij dat de indivi-

10. B. DE WEVER, *Greep [...]*, p. 233.

11. L. VOS, *Bloei en ondergang van het AKVS. Geschiedenis van de katholieke Vlaamse studentenbeweging 1914-1935*, 2 dln., Leuven, 1982.

12. O. BOEHME, Voor de natie, tegen het nationalisme. Hendrik De Man en de Vlaamse Beweging, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 57, 1998, nr. 4, pp. 193-215.

duale vrijheid niet het uitgangspunt kon zijn van een werkzaam politiek systeem (p. 189). Is dat voldoende om De Man bij de *Revolutie van rechts* in te lijven? Boehme geeft er geen duidelijk antwoord op en het vraagteken in de titel wijst er op dat hij twijfelt. Het is opnieuw jammer dat de auteur niet in dialoog treedt met de eerder genoemde Zeev Sternhell die De Man resoluut als fascist beschouwt. Mij lijkt De Man met zijn kritiek op de democratie eerder een poging te doen om het stelsel te vrijwaren.

Dit laatste geldt zeker voor die andere sociaal-democraat in het boek van Boehme. Aan de sociaal-filosoof Max Lamberty is het zesde hoofdstuk gewijd (pp. 195-207). Hier geen twijfel. In diens wat wereldvreemd idealistische benadering van de maatschappelijke werkelijkheid ziet Boehme slechts een kritiek op de tekorten van de democratie en geenszins een afwijzing van de democratie, terwijl Lamberty eng nationalisme, fascisme en nazisme wel ondubbelzinnig afwees (p. 206). Dat hij niettemin een apart hoofdstuk krijgt in het boek komt omdat Lamberty's primaat van het idee gedeeltelijk uit dezelfde bron putte als sommige rechts revolutionairen. Tegelijk stond hij in oppositie met bijvoorbeeld Leemans die van mening was dat Lamberty aan 'geestelijk diletantisme' leed doordat zijn idealistische benadering van de werkelijkheid voorbij ging aan het Leven zelf. Eensgezind of in tegenspraak, beiden bevonden zich in hetzelfde "discursieve veld" (p. 254) en dat is voor Boehme voldoende reden om Lamberty op te nemen in zijn boek.

In het zevende en laatste hoofdstuk gaat Boehme dieper in op de vage grens tussen het volkse en raciale vertoog. Dit hoofdstuk is niet zoals de vorige opgebouwd rond de ideeën van een persoon maar rond een problematiek. Toch is het geen breuk, want net als in het tweede hoofdstuk passeren weer de geschriften van een aantal intellectuelen de revue. Het gaat om Frans Daels, Robert Van Roosbroeck, Floris Van der Mueren, Hendrik Elias, Gustaaf Schamelhout, Paul Dekeyser, Maurits Langohr, Jan De Roeck en een aantal Leuvense academici zoals Gaston Eyskens, Amaat Dumon en Edgar De Bruyne, die later aan de Gentse universiteit doceerde. Al deze intellectuelen handelden in hun geschriften over de concepten natie, volk en ras. Boehme toont aan dat waar in Vlaanderen over volk gesproken werd, de notie ras of stam al heel snel om de hoek kwam kijken (p. 225). Bij de meeste auteurs bleven dit vage connotaties die geen aanleiding gaven tot een uitgebouwd racisme. Dat nam niet weg dat er een Vlaams-nationalistisch racisme bestond. Het vloeide met name uit de pennen van de advocaat Maurits Langohr en de arts Jan De Roeck. Beide Antwerpenaren waren ook hevige antisemieten in woord en daad. Doordat Boehme de bezetting buiten beschouwing laat, gaat hij niet in op de assimilatie van het nazistisch racisme door het VNV, waardoor het rijtje Vlaams-nationalistische racisten kan worden aangevuld met minder marginale figuren, o.m. met enkele namen van hierboven genoemde intellectuelen.

Het is Boehmes verdienste dat hij een deel van het rechtse antidemocratische gedachtegoed in Vlaanderen in kaart heeft gebracht, of zoals hij het zelf zegt, dat hij een “*discursief veld*” heeft uitgezet waarbinnen intellectuelen stellingen innamen (p. 254). Met zeer veel zin voor nuance toont hij aan dat de *Revolutie van rechts* gedifferentieerd was. Dat kan hij doen door diep te graven in een corpus van intellectuele teksten. Toekomstige vorsers mogen Boehme dankbaar zijn voor de transparante presentatie van de soms moeilijk interpreteerbare traktaten. De auteur zou nu zijn thema in de breedte moeten uitwerken door zijn bronnenmateriaal te diversifiëren. Door ook de receptie van de teksten, de vulgarisering en het politiek gebruik ervan te bestuderen, alsmede de politieke praxis van de individuen en groepen die onder zijn bepaling van de *Revolutie van rechts* vallen, zou hij wel eens tot vaststelling kunnen komen dat veel van de nuances verloren gaan in wat vele tijdgenoten als de allesoverheersende kwestie beschouwden: voor of tegen het fascisme. Voorts moet de auteur zijn methodologisch monotheïsme verlaten. Als hij wil verklaren waarom bepaalde denkbeelden succes hadden moet hij in het bad van de sociale geschiedenis stappen, zoals al eerder door Dirk Luyten werd aangetoond in een scherpzinnige kritiek op het werk van Boehme.¹³ In de epiloog van zijn boek lijkt hij tot dat besef te komen. Hij poneert bijvoorbeeld het “*onloochenbaar verband tussen de materieel achteropgebleven positie van Vlaanderen [...] en een bekrompen en conservatieve levenshouding [...]*” (p. 250). Een onderzoek naar de maatschappelijk context is met andere woorden vereist. Met zijn eerste boek heeft Boehme de verwachtingen alvast hoog gespannen.

Hierbij aansluitend: het denk- en referentiekader van Boehmes intellectuelen is het onderwerp van een recent boek onder de redactie van Antoon Braeckman, Raoul Bauer en Jacques De Visscher.¹⁴ Historici, filosofen en filologen behandelen belangrijke intellectuelen die de moderniteitskritiek gestalte gaven in de periode die afgezoomd wordt door de Dreyfussaffaire en de machtsovername van Hitler. Aan bod komen onder meer Georges Sorel, Charles Maurras, Johan Huizinga en Carl Schmitt.

13. D. LUYTEN, De zoektocht naar een ‘gemeenschap’: revolutionair rechtse intellectuelen in Vlaanderen tijdens het interbellum, in: *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, jg. 5, 2001, nr. 8, pp. 385-398.

14. A. BRAECKMAN, R. BAUER en J. DE VISSCHER (eds.), *Onbehagen met de moderniteit. De revolte van de intellectuelen 1890-1933*, Kapellen, Pelckmans, 2001, 224 pp.